

ПРОФ. Б. В. ФАРМАКОВСЬКИЙ
(Ленінград).

БОСПОРСЬКІ СПАРТОКІДИ В АТЕНСЬКОМУ РІЗЬЯРСТВІ.

Наприкінці минулого віку в Піреї, на набережній стародавнього порту, знайдено документа, що має для історії культури Боспорського царства надзвичайну вагу. Це декрет атенського народу, виданий за архонта Темістокла (347—346 р. перед нашою ерою) на пошану царів Боспору Спартока II та його молодшого брата Аполлонія, синів царя Левкона I. Декрета, як звичайно, написано на вузькій високій мармуровій плиті, що долішня частина її не збереглася. До нас дійшло 68 рядків тексту¹⁾. Вгорі плиту з декретом,— такий тоді був звичай,— завершує гзимс, що складається з хвильки (кіматіона) й полички, над якими міститься рельєф з різьбленими трьома постатями (табл.)²⁾. Виконані горорізьбою постаті обрамовано з боків сінами (антами), а зверху в'язанням (архітравом), хвилькою (кіматіоном), поличкою й симою, що лежать над сінами, отже постаті виставлено неначе в закритому приміщенні — наїску (маленькому храмі). Це характеризує вирізьблених осіб, як богів або героїв. На рельєфі вирізьблено двох сидячих, звернених управоруч, літніх чоловіків, зодягнених у керей (гіматії), що залишають груди й ліве плече відкритими; перед ними стоїть ще один чоловік, вбраний у такий самий гіматій. Із тексту декрету ми дізнаємося, що Спарток, Перісад і Аполлоній, коли помер їх батько Левкон, відновили умову, яку він був склав, з атенцями про безмитний вивіз збіжжя з Боспору до Атена, і за це народ атенський уквітчав їх золотими вінцями на святі великих Панатінай та надав привилеїв, з яких користувалися царі Боспору — їх дід Сатір і батько Левкон. Перші рядки декрету, написані більшим шрифтом, кажуть: „Спарток, Перісад, Аполлоній, синам Левконовим“. Це ніби титул документу, що являє собою з одного боку торговельну умову, а з другого

¹⁾ Текст декрету див. у Corp. inscript. Attic., IV, II, № 109b; Dittenberger, Sylloge, 3-те вид., 206; Minns, Scythians and greeks, стор. 651, № 28; порівн. Б. А. Тураев, И. Н. Бороздин, Б. В. Фармаковский, Изборник источников, Москва, 1918, стор. 83, № 51.

²⁾ Рельєфа видано в Bull. de corr. Hell., V (1881), табл. V, та у Svoronos, Das Athener Nationalmuseum, стор. 591 й далі, № 1471, табл. CIV, де див. і бібліографію (на стор. 591). Нашу таблицю виконано за виданням Свроноса.

акт ушанування од атенців царів Боспору Спартока й Перісада та їхнього брата Аполлонія¹⁾). На атенських умовах, як відомо, змальовано звичайно богів, заступників міст-громад, що складали умову. На пам'ятці, що ми досліджуємо та що є вона почесний декрет, вирізьблено, без ніякого сумніву, вшанованих Спартока, Перісада й Аполлонія²⁾). Перші двоє, як царі, що правили в Пантікапеї одночасно, сидять на троні, з спільним підніжжям. Аполлоній, що не поділяв царської влади з братами, стоїть. Певне, старшого брата Спартока — того, що лівою рукою торкається плеча молодшого брата Аполлонія, поставлено посередині між братами. Два брати-царі відрізняються од Аполлонія зачіскою — довгим волоссям, що спадає на плечі. Подібне волосся, що спадає на плечі, бачимо на статуй царя Мавзола з Галікарнасу (в Британському Музеї)³⁾. Аполлонієві волосся, якщо й було довге, то спадало, видимо, лише на потилицю, а не на плечі⁴⁾). Отже на атенському декреті вирізьблено царів Боспору та принця, члена царського дому середини IV століття до нашої ери⁵⁾). На жаль, не збереглися обличчя всіх трьох постатів. Але цікаво, що одяг на них сутто грецький. Довге волосся царів, що спадає на плечі, знаходить аналогії в скульптурах грецьких богів і героїв⁶⁾). Постаті Спартока й Перісада найбільше нагадують постаті сидячих Зевса й Асклепія з Епідавру⁷⁾). Постать Аполлонія зроблено за типом стоячого Асклепія⁸⁾). Повні аналогії до постатів атенського рельєфу знайдемо і в постатях (образах) богів на посвятних рельєфах⁹⁾ і геройзованих небіжчиків у сепульхральній скульптурі¹⁰⁾. Цареві Боспору Спартокові IV-му (303—284), онукові Перісада I, поставлено почесні статуї в Піреї й у Атенах, на акрополі й на агорі¹¹⁾). Почесні стели Левкона поставлено не тільки в Піреї, але

¹⁾ Порівн. *Svoronos*, зазнач. місце, 592.

²⁾ Пор. Schaefer, *Rhein. Museum*, XXXIII, 1878, стор. 418.

³⁾ A. H. Smith, Catalogue of sculpture in the British Museum, II, стор. 91, № 1000; Collignon, *Hist. de sculpture grecque*, II, стор. 339, рис. 173.

⁴⁾ Куманудіс, в *Афінському VI*, 1877, стор. 152 й далі, твердить, що в стоячої постаті волосся спадає на плечі так само, як і в сидячих. На таблицях у виданнях бачити цього не можна.

⁵⁾ Гіпотеза Куманудіса (зазн. м.), що вважав сидячих царів за геройзованих Сатира й Левкона, предків Спартока II та Перісада I, а в стоячій постаті вбачав персоніфікацію Демоса Атен, ніде не знайшла прихильників. Порівн. Schaefer, зазнач. м.; Bull. de corr. Hell., V (1881), стор. 194 й далі; *Svoronos*, зазн. м.

⁶⁾ Порівн. S. Reinach, *Répert. de reliefs*, II, 75; Йогоож, *Répert. de la statuaire*, II, 5, 7; 41, 2; 128, 6; IV, 69.

⁷⁾ *Svoronos*, зазн. твір, стор. 148 й далі, № 173—174, табл. XXXI.

⁸⁾ Порівн., напр., S. Reinach, *Rép. de la statuaire*, II, 31 і далі.

⁹⁾ *Svoronos*, зазнач. твір, табл. XLVIII, CLXXXVII, 2931, 2933.

¹⁰⁾ S. Reinach, *Rép. de reliefs*, I, 486; A. H. Smith, Catalogue of sculpture in the British Museum, II, табл. VII.

¹¹⁾ I. Gr., II, 311; Dittenberger, Syll., 370; зазн. Изборник источников, стор. 86, № 52.



ΕΑΡΤΟΚΩΙΓΑΙΡΙΣΑΔΗ
ΛΠΩΔΔΛΝΗΙΛΕΥΛΝΟΣΓΑΣ

й у Пантікапеї¹). Цілком можливо, що в Пантікапеї було поставлено почесні скульптури так само Спартокові II, Перісадові I та їх братові Аполлоніеві, бо їм за їхні перед атенським народом заслуги, зовсім аналогічні до тих, які атенцям зробили Сатір і Левкон, декрет надає привileїв і почесних нагород, яких дістали від атенців Сатір і Левкон. Певна річ, виображення Боспорських царів, що їх атенські різьбярі робили для Пантікапею, нічим не відрізнялися од тих, які вони споруджали в Атенах або в Піреї. Тракійці родом, царі Боспору з династії Спартока були геллінофіли й люди по-геллінському осв'чені. Звичайно, їм подобалося, що атенські різьбярі надавали їм образ справжніх геллінів.

Поміж уламками скульптури класичної доби, котрі дійшли до нас з Пантікапею, звертає на себе увагу колosalна статуя чоловіка, одягненого в гіматій, у Державному Ермітажі, в Ленінграді (табл.)²). Статую зроблено з пентелійського мармуру, що свідчить за її античне походження. Чоловік на статуй одягнений точнісінько так, як одягнений Аполлоній на рельєфі з Пірею. Права рука, голова й низ постати, на жаль, не збереглися. Груди й живіт статуй пошкоджені, всю горішню частину постати відламлено, і тільки р. 1925 її правильно прикріплено до спідньої, так само і всю статую поставлено на нову прямокутну базу. Загальна височіння фрагментованої статуй доходить 2,02 м. Цілком ясно, що Ермітажна статуя своєю позою була однакова з постаттю Аполлонія на рельєфі з Пірею. Як і на ньому, постати було повернено трохи вліворуч. Вага тулуза спиралася на лівій нозі; права нога була зігнута в коліні й одведена трохи назад. Схожість Ермітажної статуй з постаттю Аполлонія на рельєфі з Пірею переконує, що статуя повинна належати до того самого часу, як і рельєф, тобто до середини IV в. Колосальні розміри статуй мають аналогію в статуй царя Мавзола з Галікарнасу. О. Ф. Вальдгауер правильно підкреслив паралелі між Ермітажною статуєю та статуєю царя Мавзола, і в трактуванні бланок гіматія, і в фактурі, і й уважав за її автора одного з майстрів, що працювали на Мавзолеї Галікарнаському³). Ми повинні визнати, що перед нас надзвичайний розміром та визначний художніми властивостями первотвір атенського різьбарства середини IV-го віку. Кого могла зображати ця велетенська статуя, знайдена в Пантікапеї? Раніше думали, що вона зображала Асклепія?⁴) Як-би це була статуя Асклепія або якого-небудь іншого бога, то розміри статуй показували-б, що вона

¹) Пор. *S v o g o p o s*, зазн. твір, 592 з бібліографією.

²) Ашикъ, История Боспорского царства, III, стор. 52 й дальші, рис. Cl; Древности Боспора Киммерийского, вихідна табл., № 13; *Journal of Hellenic studies*, XLIV, 1924, стор. 50, рис. 5.

³) O. Waldhauser, *Journ. of Hell. st.*, зазн. м., стор. 51.

⁴) П. Дюбрюксъ, Записки Одесского Общ. истории и древностей, IV (1858), стор. 26; Ю. Ю. Марти, 100 лѣть Керченского Музея, стор. 6.

певне була культовим образом у храмі. Ми знаємо про храм Асклепія в стародавньому Пантікале¹). Можливо, що Ермітажна статуя належала цьому храмові. Але можлива й інша гіпотеза. У славно-звісній посвяті богам Санергові й Астарі цариці Комосарії, дружини Перісада I (база цієї посвяти знаходиться в Державному Ермітажі²), а одну з загублених постатів (Астару) р. 1926-го знайдено поміж пам'ятками, що переховуються в царській могилі в Керчі) постаті богів були менші від Ермітажної статуї³). Цілком можливо, що виключна розмірами статуя, твір першорядного різьбяра, в Пантікале являла собою теж посвяту кого-небудь з членів царського дому. Коли-б таку статую було присвячено храмові Асклепія, випадало-б пояснити, через що саме таку виключну вагу мав храм Асклепія та його культ за царів Спартока II й Перісада I-го. Проте, спираючись на аналогії, що їх подає рельєф з Пірею, ми маємо підставу висловити ще один здогад, цілком, здається, імовірний. Статуя Ермітажу могла становити собою посвяту атенського народу на честь кого-небудь з боспорських державних діячів, що дуже прислужилися атенцям, найпевніше, на честь кого-небудь з членів боспорського царського дому Спартокідів. Можливо, що одночасно з спорудженням у Піреї стели на честь Спартока, Перісада й Аполлонія,— як ми знаємо, робилося це в різних випадках,— було споруджено їм на пошану почесні пам'ятки і в інших місцях, поміж ними, звичайно, в Пантікале. Відбита голова Ермітажної статуї, як це видно з збережених знизу ший м'язів, була дуже повернена вправоруч. Це показує, що статуя була за частину групи, і коли так, то треба гадати передусім про групу, подібну до тієї, яку вирізьблено на рельєфі з Пірею. Ця остання справляє враження статуарної групи, перенесеної на рельєф. Можливо, що атенський народ ушанував Спартока II й Перісада I з братом Аполлонієм особливими статуарними групами, доручивши їх виконати найкращим різьбярам, та одну з них призначив для Пантікалею.

Незаділена частина декрету могла містити в собі, як і аналогічні декрети, що до нас подоходили, вказівки на спорудження групи. Пірейську плиту, на якій було написано декрета на честь боспорських владарів, оздоблено їх виображеннями, що, найпевніше, повторювали мотиви постатів статуарної групи. Група являла собою трьох братів в образі богів: Спартока й Перісада в образі Зевса⁴), Апол-

¹) Minns, Scythians and greeks, стор. 617.

²) IosPE, № 346; Dubois de Montprégeux, Voyage, V, стор. 59 і далі; атлас, 4-а серія, табл. XVII, рис. 2; Н. К. Е. Kohler, Gesamm. Schriften herausg. von L. Stephani, VI, табл. 8; Ашикъ, Исторія Боспор. царства, I, стор. 51, табл. IX.

³) Бюллетень конференции археологов в Керчи, 1926 р., № 3, стор. 2. Височин статуї (за вказівками таблиці в Кёлера, зазн. м.) — 1,30 м.

⁴) Пор. особл. Svorogov, зазн. твір, № 174, табл. XXXI.

лонія в образі Асклепія¹⁾). Це вшанування царів, як богів, дуже характерне для побуту Пантікалею, що до пізніх часів зберіг традиції героїчної доби²⁾. Будь-що-будь, Ермітажна статуя в усякому разі свідчить за надзвичайно близькі, міцні й глибокі звязки Пантікалею з Атенами в середині IV-го в., як за це каже сила інших добре відомих пам'яток. Величний твір різьбярства наочно доводить, оскільки культура Пантікалею в її зверхньому аристократичному проверстку за тих часів увіходила в річище життя, позначене Атенами, і до якої міри атенські мистці, утворюючи мистецтво для Боспору, вважали їх за геллінів. У Пантікалеї за доби Спартокідів ми бачимо суспільство, що його матеріальна культура становить ніби куточек Атен. Іншого моменту, коли Пантікалей переживав-би такий розквіт, що був у нього за Спартокідів, не можна зазначити в його історії. Розквіт Боспорського царства за тієї доби цілком створили його торговельні звязки з Атенською великою державою. Для неї звязки з геллінськими колоніями Понту були надзвичайно важливі. Тільки ці звязки давали Атенам ресурси, що на них спиралася їх могутність, як великої держави. Досить свідчення Демостена³⁾, щоб у цьому не сумніватися. Атени мусіли твердою ногою стояти на північному надбережжі Чорного моря, щоб мати потрібну матеріальну базу. А для цього потрібна була там така організація влади, що забезпечувала-б інтереси атенських торговельних підприємств — головного нерва Атенської республіки. Атенам треба було створити на Боспорі дужу владу, яка захищала-б атенські інтереси. Це Атени й зробили. Царям Боспору вони подавали всяку технічну допомогу, що її передусім потрібували. Царям Боспору атенці подають і військову допомогу на суходолі й на морі⁴⁾, і команду для кораблів⁵⁾, ба навіть правителів провінцій⁶⁾. Атени постачають організаторам своїх підприємств у колоніях Понту золото й вироби своєї промисловості, речі розкошів і мистецтва. Царі Боспору, їхні близькі й усі громадяни, що стояли на верхах суспільного життя, кохалися в атенському мистецтві, як про це свідчать знахідки в їхніх могилах. Володіння художніми шедеврами, що походили з Атен, тоді високо ціновано в усьому світі. Соціальні верхи підносили цим свій престиж в очах народних мас. Зрозуміло, що

¹⁾ Пор. S. Reinach, Rép. de la stat., 32, 2.

²⁾ В Одисеї (VI, 303 да.) сказано за Алкіноя:

... «він
вино попиває»...

снайдчи, неначе бог той,

„τῷ δὲ οἴνῳ ποτάζει ἐφῆμαν; ἔθαυατος ὢς“.

Пор. Одис., VII, 11.

³⁾ Демосфен, Речь против Лентина, 31 і 33.

⁴⁾ Диодор, XX, 22; J. Gr., 311; Dittenberger, Syll. 370.

⁵⁾ Декрет в честь синовей Левкона (див. прим. 1), рядок 59 і даліші.

⁶⁾ Исократ, Банкірськ. речь, 3.

одержання від атенського народу почесних статуй роботи найкращих мистців повинні були вважати за найвище щастя.

Отже, виображення царів Спартокідів в атенському різьбярстві це пам'ятки тієї доби, коли північне узбережжя Чорного моря мусило цілком увійти в орбіту світової торговлі Атенської держави, що й завдячує своє походження вся взагалі близкучка культура соціальних верхів Чорноморських колоній V—IV віків перед нашою ерою. Колосальна статуя Ермітажу є поки-що єдина заціліла пам'ятка, що відтворює одного з Спартокідів, уkvітчаних золотим вінцем на святі великих Панатінай.
